

ARQUITECTURA DE LA SEGONA MEITAT DEL S.XX A ANDORRA

ICOMOS_

ENRIC DILMÉ

|

XAVIER ORTEU

MIG SEGLE D'ARQUITECTURA A ANDORRA

EL REFLEX DEL MOVIMENT MODERN A ANDORRA: 1950-2000

ELS ANTECEDENTS, ELS EXEMPLES I L'EVOLUCIÓ POSTERIOR

ÌNDEX

1. Raons, mètode i límits
 - a. Origen
 - b. Justificació
 - c. Objectius
 - d. Àmbit d'actuació
 - e. Metodologia

2. Arquitectura andorrana 1950-2000
 - a. Els antecedents 1900-1950
 - b. Els pioners 1950-1960
 - c. L'expansió edilícia 1960-1970
 - d. L'auge de l'estil internacional 1970-1980
 - e. Les generacions locals 1980-1990
 - f. L'arquitectura d'autor 1990-2000
 - g. Conclusions

3. Els exemples significatius: Edificis triats i edificis descoberts

4. Bibliografia

1. RAONS, MÈTODE I LÍMITS

a. Origen

És conegut que la primera fase de la conservació del patrimoni edilici passa per localitzar aquells béns amb valors culturals que destaquen de la resta del parc construït. En aquesta línia les administracions han anat elaborant en les darreres dècades documents que permetessin tenir una visió general del patrimoni a protegir. A nivell de l'administració central el departament encarregat del Patrimoni cultural d'Andorra elabora un registre, que s'inicia l'any 1994, (amb la identificació i localització dels béns immobles susceptibles de tenir un interès cultural i que a la vegada permet conèixer els seus graus de protecció i conservació, el nombre d'entrades total és de 2904) amb les dades bàsiques dels edificis que consideren interessants. Arran de l'aprovació de la Llei 9/2003 del 12 de juny del 2003 del patrimoni cultural es confecciona, tanmateix, el Registre del patrimoni cultural d'Andorra; L'inventari general del patrimoni cultural d'Andorra és el registre dels béns més rellevants del país (avui ja han estat declarats 72 Béns d'interès cultural al principat, 58 dels quals han estat decretats dins l'Inventari general) amb protecció legal i estudis especialitzats que ratifiquen el seu valor. Aquests instruments governamentals van ser la base dels diferents catàlegs dels Plans d'Ordenació i Urbanisme Parroquial que, com a element complementari al planejament, no van més enllà de la repetició dels registres estatals, amb contades novetats.

Tot i que en aquests reculls hi ha exemples de diferents èpoques, des de la nostra associació hem trobat a faltar un major esforç de recerca en la producció arquitectònica de la segona meitat del segle XX. Aquesta mancança comporta un perill per l'arquitectura moderna rellevant ja que el seu anonimat la deixa orfe de reconeixement i, segons el casos, de protecció. Aquest neguit va ser exposat pel nostre representant en el Consell Assessor del patri-

moni cultural i va desembocar en l'encàrrec d'elaborar un catàleg de l'arquitectura racionalista a Andorra.

b. Justificació

Hi ha una sèrie de circumstàncies que ajuden a que l'arquitectura moderna sigui tant o més vulnerable que qualsevol altra manifestació edilícia del passat. La seva proximitat (coetània a la majoria de la població) i la manca d'estudis especialitzats que la posin en relleu la fan una gran desconeguda i, per tant, susceptible de ser alterada o eliminada sense deixar, en els pitjors dels casos, ni tant sols testimoni del seu pas pel món.

Essent cert que la desaparició del patrimoni immoble afecta a exemples de totes les èpoques no és menys cert que hi ha arquitectures, com ara la vernacular o la de tradició romànica (i darrerament "l'arquitectura del granit"), que són acceptades socialment com a rellevants, provocant, com a mínim, un sentiment de pèrdua quan desapareixen, sentiment que difícilment es té amb l'arquitectura moderna. És habitual que la gent es qüestionï, i fins i tot que rebutgi, per exemple l'interès de la Casa Farràs o de l'editorial Casal i Vall (les dues obres racionalistes per excel·lència) però, per contra, accepti acríticament qualsevol construcció amb flaire vernacular, per molt que pugui ser un mal exemple o, fins i tot, una barroera reconstrucció.

L'absència de reconeixement de l'arquitectura moderna es paradoxal quan pensem que es tracta de la tendència majoritària en el paisatge urbà que ens envolta i que, tant la majoria de la població com, particularment, els arquitectes actuals han viscut i son fills d'aquest entorn. Tot plegat fa que des d'ícomos s'hagi vist la necessitat de fer una primera aproximació a l'arquitectura moderna que s'ha desenvolupat al nostre país per encetar així el capítol de l'estudi i protecció d'aquest període de la nostra història.

Casa Lacruz, Escaldes Engordany

Casa Tudel, Escaldes Engordany

Hostal Valira, Escaldes Engordany

c. Objectius

Es pretén redactar un catàleg d'edificis de la segona meitat del segle XX amb qualitat arquitectònica a partir d'una ullada crítica del parc construït que ens envolta, recolzant-se en una reflexió tant de l'època com dels períodes precedents i posteriors que l'emmarquen. Entenem que l'arquitectura formalitzada en aquella època, filla directa del racionalisme (base del nostre encàrrec), ha deixat exemples interessants que van més enllà del parell d'edificis coneguts i que, com a reflex de l'etapa històrica amb més ràpides transformacions socials, econòmiques, demogràfiques i urbanístiques del país està orfe d'estudis i catàlegs. És per tant evident per nosaltres que la major producció edilícia de tots els temps ha deixat, junt a grans reptes urbanístics, bona arquitectura per descobrir.

L'estudi que presentem té com a principi rector el valor arquitectònic dels edificis per sobre de la resta de valors (històrics, socials, etc...) que entenem com associats però no pas com centrals en la nostra escala de valoració, tot i que, no es deixaran de recollir aquells exemples on el pes dels altres valors sigui molt significatiu, com passa, amb el valor icònic d'edificis oficials pensats, d'origen, com obra monumental.

El valor arquitectònic que es cerca serà, sens dubte, relatiu, ja que depèn de l'època des de la que es mira el patrimoni i, a través dels ulls dels redactors del treball, però al tractar-se de l'avaluació d'una tendència arquitectònica acotada que, a més, és propera a la sensibilitat dels redactors, és difícil que s'escapi algun exemple excepcional. Per contra, si la mirada s'hagués estès a tot el patrimoni construït la possibilitat de filies i fòbies hagués estat més elevada ja que, com se sap, cada època rescata o desterra les manifestacions artístiques que li son afins o allunyades. Sense anar més lluny, recordem com en el passat s'han eliminat les reformes barroques o neoclàssiques de les esglésies que posteriorment han estat

Editorial Casal i Vall, Andorra la Vella

reivindicades.

El valor arquitectònic es basarà, fonamentalment, en l'observació crítica del volum i composició de les façanes dels edificis, entre altres coses, per la dificultat d'accedir al seu interior.

d. Àmbit d'actuació

Acotar els períodes arquitectònics sol ser complex ja que les tendències es solapen, conviuen o perduren, a més de ser molt específic de com cada territori absorbeix o interpreta les influències veïnes i com les combina amb la pròpia tradició. En el nostre cas entenem plausible emmarcar l'arquitectura moderna andorrana en d'interval 1950-2000. Tot i que el nucli fonamental d'aquest període el formarien, principalment, les tres primeres dècades (1950-80), entenem interessant allargar la mirada fins a finalitzar el segle per recollir exemples tardans o reelaboracions de les bases racionalistes. L'inici del període coincideix amb la dècada en que es basteix paral·lelament la casa Farràs i la casa Coll. Aquestes construccions, confrontades en la cruïlla coneguda popularment com la "rotonda" d'Andorra la Vella, anticipen el canvi de les bases projectuals de la nostra arquitectura: del classicisme de "l'arquitectura del granit" al racionalisme domesticat de "l'estil internacional", època que hem convingut en denominar "arquitectura moderna".

El límit superior del nostre estudi el situem al voltant del canvi de mil·lenni perquè, a banda de ser una data rodona, coincideix amb l'aprovació de la Llei General d'Ordenació del Territori i Urbanisme; norma que canvia radicalment la forma d'entendre l'ocupació del territori, ja que fixa conceptes moderns i homologables de planificació territorial.

e. Metodologia

Cal dir, d'entrada, que per la realització d'aquest treball s'ha constituït un comitè científic format bàsicament per arquitectes i, en menor mesura, per historiadors i conser-

Casa Farràs, Andorra la Vella

Casa Coll, Andorra la Vella

vadors. Aquest grup ha elaborat tot el present treball amb ajudes puntuals en la fase de recerca.

L'estudi s'ha desenvolupat en tres fases: una primera etapa de recerca, una segona de reflexió i anàlisi per finalitzar amb la redacció de l'informe final. En l'etapa de recerca s'ha combinat una investigació en arxius amb un treball de camp sobre el parc construït. Es tractava en definitiva de descobrir, i en molts casos redescobrir, les obres rellevants d'aquella època a través de, per una banda, cercar tots els edificis d'arquitectes reconeguts documentats, bàsicament catalans, i per altre, fer un escombrat del paisatge urbà per detectar obres d'interès suposadament anònimes a les que posteriorment s'ha intentat cercar l'autoria.

Respecte a la recerca documental s'ha buidat tant l'arxiu del Ministeri d'Ordenament com l'arxiu del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya. Per la seva banda el treball de camp ha comportat recórrer cada parròquia i, després d'exhaustius reportatges fotogràfics, triar els edificis que, a l'entendre del comitè científic, són posseïdors indiscutibles de valors arquitectònics.

El treball de camp es fixarà, tal com s'ha comentat més amunt, bàsicament en la composició de les façanes ja que, com és comprensible, els edificis en ús, molts d'ells residencials, no son fàcilment visitables. Tot i així és raonable pensar que un bon treball d'organització compositiva és reflex d'un acurat treball de distribució interior però, en tot cas, com deia José Antonio Coderch l'interior és de l'usuari i l'exterior de tothom.

Plaça Príncep Benlloch, Andorra la Vella

2. ARQUITECTURA ANDORRANA: 1950-2000

a. Els antecedents 1900-1950

El segle XX s'encetava sense massa perspectives respecte a les dècades precedents per una societat de muntanya tancada i de subsistència on l'emigració continuava sent l'única sortida per gran part de la població andorrana. Catalunya, particularment Barcelona, i el sud de França seran les destinacions principals d'aquesta emigració que a banda de la remesa de fons, importarà les idees i els gustos de les societats d'acollida. A Barcelona el nou Eixample dissenyat per Ildefons Cerdà estava culminat un frenètic procés d'urbanització i construcció que s'estendrà per la plana barcelonina i que li donarà una estimable unitat formal dintre de la diversitat dels seus autors. Els edificis dels mestres d'obra barcelonins seran, per tant, la referència principal per a la resta de Catalunya i, de retruc, també per Andorra. Es tracta de construccions entre mitgeres de parets de càrrega i forjats de fustam amb façanes composades segons paràmetres classicistes, és a dir, amb base (planta baixa comercial), cos (pisos de lloguer) i remat (coberta ventilada i safareigs). Eixos verticals, domini del ple sobre el buit, disminució de les obertures i balcons en alçada i, façanes amb esgrafiats, són altres característiques d'aquestes construccions. Les reformes dels edificis de la Plaça del Príncep Benlloch d'Andorra la Vella (com ara les reformes de la Casa Molines al 1855 o la Casa Guillemó al 1883), les noves edificacions de la plaça Major de Sant Julià de Lòria (com Casa Traveset) o d'Escaldes (com l'Hotel Muntanya de 1904, Casa Agustí Vidal de 1921 i casa Montserrat Vidal de 1932, la reforma de l'Hotel Pla de 1925-1927) són exemples clars dels referents barcelonins al nostre país. En aquest context l'aterratge d'en Cesar Martinell per construir la casa del Russos, al 1916, serà un apunt modernista amb poca repercussió al país. Per altra banda trobem elements decoratius

Casa Molines, Andorra la Vella

Casa Guillemó, Andorra la Vella

Cal Cintet, Andorra la Vella

Cal Sisquet, St. Julià de Lòria

en obres com ara la casa Pau de la Ramona (1934) o la Cal Sisquet ambdues a Sant Julià que provenen del que s'estava construint en aquella època als nuclis urbans de Catalunya. La tendència emigratòria va començar a minvar amb l'incipient industrialització que representà l'explotació hidroelèctrica del país. La construcció de FHASA (1930-1934) i l'acabament de la xarxa viària bàsica no només introduirà la llavor de la modernitat a Andorra sinó que serà l'inici del gust pels panys de carreus de granit d'origen enginyeril. Recordem que l'enginyer Alfred Würt projectista de la central escaldenca comentarà a l'arquitecte Josep Danés (amb el que havia treballat per la Promotora de Fuerzas Motrices SA en la construcció d'un refugi al port de la Bonaigua) què " disponemos de granito duro para muros y de pizarra para los tejados; el granito tiene que emplearse en sillarejo tosco, con cara natural " i li demanarà un projecte amb " fachadas sencillas, articuladas conforme al destino de cada edificio; con carácter industrial" per la fàbrica a bastir. L'obertura al món es completaria amb les connexions de la Central i Xarxa telefònica d'Andorra (1951) amb les veïnes franceses i espanyoles així com l'inici de les emissions de radiofòniques en l'emblemàtica seu de Radio Andorra (1938).

Aquella arquitectura del canvi de segle que s'emmirallava en la producció barcelonina, combinada amb un material autòcton i una mà d'obra experta (bàsicament immigrants gallecs arribats per les grans infraestructures), va desembocar en un mena d'estil propi que dominarà les següents dècades i que s'ha vingut a anomenar arquitectura del granit. Aquesta arquitectura urbana de muntanya representava una innovadora resposta a les tipologies demandades per l'incipient indústria turística i comercial. L'acceptació fou tal que, fins i tot, els arquitectes forans que treballaran al país la prendran com a referència estilística. Els coneguts casos, d'en Puig i Cadafalch a la Casa Lacruz (1940-1943), d'en

Central hidroelèctrica (FHASA), Encamp

Radio Andorra, Encamp

Hotel Rosaleda, Encamp

Casa Felipó Aixàs, Andorra la Vella

Adolf Florensa a l'Hotel Rosaleda (1941-1943) o d'en Agustí Borrell a la casa Felipó (1948) son bons exemples de la formalització d'una arquitectura a través d'un material definitori: el granit.

b. Els pioners 1950-1960

A mitjans de segle XX el trànsit cap a una societat urbana d'economia terciària estava en marxa a Andorra ja que va esdevenir una mena de zona franca pels països veïns que, superades les guerres europees, iniciaven el camí cap a la societat del consum avida de nous productes. Serà l'inici d'un fort increment demogràfic, en aquesta dècada és va passar d'uns 5.000 a uns 8.000 habitants, i del descobriment del turisme de masses sobre la vessant comercial i de neu (el primer telesquí s'instal·là al Pas de la Casa al 1952), fenòmens que posaran les bases de la transformació física del país. Les principals manifestacions d'aquest canvi són la urbanització al llarg dels vials principals sense planificació prèvia, la concentració poblacional i comercial en les valls centrals, la transformació de les poblacions perifèriques en nuclis dormitori, l'explotació intensiva de la neu i la conservació d'una visió romàntica del país en les parròquies altes (menys afectades per l'arribada d'immigrants). Tot plegat va portar a unes primeres normes organitzadores com ara l'amplada de les carreteres (11 m des de la frontera espanyola a Ordino al 1953), l'alçada màxima dels edificis a 18,50 m i l'obligació de rematar-los amb llosat (1956), la redacció de plànols d'urbanització als Quarts i Comuns (1958), o l'obligació, al 1961, d'arrebossar les façanes principals per "salvaguardar l'estil característic del país" que, com es veu, encara no era la pedra vista. En aquesta línia es destacable l'operació urbanística privada de la plaça Guillemó que, de la mà de l'arquitecte Joan Margarit, genera un espai urbà endreçat i molt popular, la famosa plaça de les Arcades, que desgraciadament no crearà escola.

Hotel Casamanya, Ordino

Fàbrica de Tabacs Reig, St. Julià de Lòria

Hotel Santa Anna, Escaldes-Engordany

La casa de pisos, i en menor mesura l'hotel, en alçada i entre mitgeres s'apuntava com a tipologia generadora de ciutat. La base compositiva dels edificis s'inspirava en les inèrcies classicistes de les arquitectures de referència (bàsicament catalana i del sud de França). El sistema constructiu continuava sent el tradicional de façanes i parets interiors portants amb bigam de fusta (en aquest aspecte no es distanciava massa de la construcció vernacular), al que s'introduïa nous materials per resoldre problemes constructius (com ara la volta a la catalana en escales i revoltos dels forjats, elements de formigó en jàsseres i llindes, així com bigues metàl·liques per forjats en plantes baixes), o decoratius (com els emmarcats de maó de les obertures o la ceràmica vidriada d'alguna façana). Son d'interès l'Hotel Andorra Park d'en Joan Margarit (1954-1957) o l'edifici de la Caixa de Pensions i estalvis d'en Adolf Florensa i Josep Brugal a Andorra la Vella (1958), les obres de l'andorrà Xavier Plà com ara l'Hotel Casamanya d'Ordino (1952) o l'església de Sant Pere Màrtir d'en Josep Danés a Escaldes (1952-1955).

En aquesta panorama la construcció de la Casa Farràs d'en Josep Mª Sostres (1952-1956) esdevé una rara avis dintre d'aquella arquitectura amb referències noucentistes i tècniques constructives tradicionals. Aquest exemple del més ortodox racionalisme només va comptar, en aquella dècada, amb una segona obra d'aquesta trencadora tendència, que va ser l'editorial Casal i Vall d'en Domènec Escorsa, quedant-se en el tinter, la suggestiva proposta de Miquel Fisac per l'església de Sant Pere Màrtir d'Escaldes (1951). Aquest innovador arquitecte madrileny deixarà, no obstant, una interessant sucursal bancària a Andorra la Vella. En tot cas, són obres que revisen de dalt a baix la forma d'entendre l'arquitectura ja que per primera vegada s'aplica els principis de la avantguarda racionalista al separar l'estructura portant de les façanes, deixant

Hotel Andorra Park, Andorra la Vella

Església de St. Pere Màrtir, Escaldes-Engordany

aquestes com a mer tancament, fet que permet composicions dinàmiques, grans obertures apaïades i panys llisos amb acabat monocolor per apropar-se a volumetries cúbiques. És en aquesta direcció que es fan desaparèixer els ràfecs per amagar les cobertes. Aquest episodi de modernitat no tindrà continuïtat, ni estètica ni constructivament fins la dècada següent, però aleshores la connexió directa amb els models avantguardistes es farà a través del suavitzat estil internacional que seguiran, bàsicament, els tècnics que arribaran per cobrir les necessitats de l'expansió urbana del país.

c. L'expansió edilícia 1960-1970

En els anys seixanta del segle passat les transformacions apuntades en la dècada precedent s'accentuaran. La població es triplicarà en poc més de deu anys, marcant el major creixement demogràfic de la història del país. Aquesta potent corrent migratòria, impulsada per l'empenta del sector terciari provocarà la necessitat d'un important volum edilici què, per la mateixa celeritat, va ser poc curós tant urbanística com constructivament. Les tendències d'urbanització seguiran les pautes de la dècada anterior on la vall central concentrarà el comerç, les parròquies veïnes lliscaran cap a un rol subsidiari i les més perifèriques seran la base del turisme de neu i l'últim reducte del sector primari. En aquesta direcció el pla pilot d'Ordino (1961), impulsat per Pierre Vellas, proposava planificar un nucli cooperatiu agropecuari per cercar camins de creixement local on no arribava la força del sector terciari.

Les obres estaven en mans de tècnics de tot tipus, des d'arquitectes a topògrafs passant per "tècnics de plànols", que signaven projectes en un marc normatiu inexistent. L'administració, davant de l'expansió urbana, anirà aprovant ordinacions per endreçar mínimament el sector, com ara l'obligació que els tècnics es registrin a Casa de la Vall (1961),

Casa de la Vall, Andorra la Vella

la fixació de la documentació mínima dels projectes, les condicions d'habitabilitat dels apartaments (1965) o la necessitat de places d'aparcaments pels nous edificis (1968).

La tipologia més demandada serà els edificis de vivendes, seguit de l'hoteler, el sector serveis i, en menor mesura, l'industrial. Aquest darrer, donat la necessitat de racionalitat distributiva donarà exemples de gran modernitat que connectaven directament amb els postulats del moviment modern com ara el garatge Renault a Santa coloma (1965). A la seva vegada, les exigències de ràpida i econòmica construcció portarà a fer servir materials novells, com els tancaments amb xapes metàl·liques o amb bloc de vidre que donaran exemples de gran modernitat, més enllà dels exemples comentats, com els garatges Central (1965) i Internacional (1966) a Escaldes d'Enric Llimona.

Es generalitza l'estructura de forjats unidireccionals sobre pilars de formigó, deixant definitivament oblidada la construcció tradicional de parets de càrrega. Els tancaments es reduiran en general a parets de totxana arrebossada i pintada. La composició de les façanes no passarà, en la majoria de casos, d'una ordenació isòtropa de les obertures. L'arquitectura del granit més elaborada, però sobre tot, més costosa i lenta passarà a la història. L'efervescència constructora atraurà arquitectes catalans amb noms que donaran un punt de qualitat al volum d'obra d'aquesta dècada. Així, a la continuïtat del treball d'en Domènec Escorsa, s'afegiran i seran força actius n' Enric Llimona Raymat, en Manuel Baldrich Tibau, en Josep Canela Tomas, i en menor mesura, Jordi Masgrau Boschmonar, Josep Brugal Fortuny, Francesc Suris i l'aparellador Lluís M. Pascual Roca.

Al mateix temps que l'obra privada augmentava l'expansió demogràfica demanava noves infraestructures, començant pel programa d'escoles encarregat a Josep Canela que reproduirà, a totes les parròquies, un mateix model d'aulari compacte amb reminiscències

Garatge Central, Escaldes-Engordany

Garatge Internacional, Escaldes-Engordany

de l'arquitectura del granit.

La protecció del patrimoni en aquest marc edilici expansiu començarà a preocupar i, així, es prohibirà construir al voltant de les capelles romàniques (1964 i 1970), es subvencionen amb el 25% les obres en les esglésies (1962) o s'encarregarà les intervencions a en Cèsar Martinell que, jubilat del càrrec del Servei del Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona, intervindrà en gran part dels edificis de tradició romànica del país, continuant la tasca encetada dècades enrere amb la intervenció a Sant Joan de Caselles (1934) i a Santa Coloma (1933-34). La segona estada de Martinell a Andorra implicarà que, cinquanta anys després del projecte de "casa de camp" de Nicolás Popoff (1916), redactés la urbanització d'aquella zona (1967).

No podem tancar el capítol sense fer referència a la restauració de 1962 de la casa de la Vall perquè, a banda d'intentar monumentalitzar l'edifici, marca, a través d'un acció institucional, el camí cap al gust per l'arquitectura d'aparença popular després de despullar-lo del seu revestiment. Així, els paraments de pedra vista, les llindes de fusta, els cobertes inclinades de llosa de pissarra s'imposaran com a ideal estètic popular en les següents dècades.

d. L'auge de l'estil internacional 1970-1980

L'èxit turístic i comercial d'Andorra és ja una realitat consolidada que atrau un important volum de visitants arribats per carretera. L'ingent nombre de vehicles, en els períodes de màxima afluència, fa pensar al Consell General que cal ampliar i planificar la xarxa viària. En aquesta direcció s'enceten projectes com ara la Xarxa de nous vials a la parròquia d'Andorra la Vella de Adellach i Ganyet (1972), Amenagement del territori andorrà. Estudi de planificació(1973) o Les Vallees d'Andorre. Parroisses d'Andorre la Vieille et des Escaldes. Reflexions sur l'aménagement et pro-

positions d'acions (1976) ambdós fet per la Compagnie Nationale d'Amenagement de la Region du Bas-Rhone et du Languedoc. Finalment el "Pla viari. Parròquies d'Andorra la Vella i Escaldes" (1980) d'Eron Estany Vidal i Josep Mª Vila Brescó confirmarà que totes les mesures d'arranjament quedaven superades per el creixement urbà incessant arran de la manca d'un pla general d'ordenació. Aquesta falta de legislació alentirà l'ampliació de la xarxa viaria i impedirà un desenvolupament urbà planificat. De tots aquests estudis es concretarà el desdoblament de la carretera general per l'Obaga d'Andorra (la popular carretera de l'Obac) fins a Santa Coloma i, ja al tombant del nou segle, fins a La Margineda. L'augment de la població continuarà sostingudament amb percentatges per sobre del 5% anual arribant a final de la dècada a sobrepasar els 35.000 habitants amb una forta concentració en la capital que, al 1978, es disgregarà en dos després de la creació de la parròquia d'Escaldes-Engordany. El continuo increment demogràfic obligava a seguir completant els equipaments públics com ara, L'Hospital de Santa Coloma (...), que substitueix la desbordada Clínica Vilanova, l'institut espanyol de batxillerat d'Aixovall, l'edifici administratiu de Govern o el Lycée Comte de Foix (1972). Aquest darrer equipament, situat a la plana d'Andorra la Vella dibuixarà una mena de campus educatiu combinant pavellons de poca alçada i patis a tocar del riu resseguits per trajectes coberts que generarà una edificació en extensió que contrastava a l'edificació compacta i en alçada que s'estenia pel país. L'importació dels models d'edificis educatius francesos serà flor d'un dia degut a la dificultat d'obtenir terrenys relativament plans amb certes dimensions. Aquest agradable exemple introduirà, no obstant, elements constructius com ara els llosats volumètrics que embolcallen varis pisos de l'edifici o la utilització de planxes de xapa per revestir-los.

Escola Lycée Comte de Foix, Andorra la Vella

Edifici administratiu de Govern, Andorra la Vella

Antiga Clínica Vilanova, Andorra la Vella

La primera crisi econòmica des de la Segona

Guerra Mundial, coneguda com a crisi del petroli (1975), moderarà l'empenta constructora a Andorra però no les necessitats normatives dels edificis. La regulació de la construcció anava avançant a remolc de l'allau edilícia i així es cerca un cert control de l'aspecte exterior a l'exigir que "les construccions s'hauran d'adaptar a l'ambient estètic del sector on el construeixen, harmonitzant –en quant a la seva textura i volum– amb les edificacions del seu entorn. Per tal motiu, en tota demanda de construcció d'edificis, haurà de figurar, en la corresponent Memòria, "els elements decoratius i color de la façana" (1973), o que caldrà "presentar un projecte detallant per aprovar les urbanitzacions" (1975). Finalment en dues ordinacions de 1977 i 1978 es revisarà, endreçarà i completarà les ordinacions sobre urbanització i parcel·lació, volum edificable, cobertes, regulant-se l'alçada segons l'amplada del vial, els patis d'illa, l'alçada interior dels habitatges o les condicions higièniques dels mateixos (1977), també les condicions dels aparcaments, comerços, oficines i indústries en la primera aproximació a unes normes subsidiàries en tota regla.

Les noves construccions tot i la poca evolució estètica, introduirà millores constructives com els aïllaments tèrmics, les calefaccions de gasoli o els ascensors.

Les tipologies edificatòries s'aniran diversificant, particularment en el sector terciari com ara l'hoteler i el comercial essent significatius els grans magatzems Pyrénées i el posterior Prisunic que introduiran per primera vegada els murs cortina al principat.

A nivell professional, tot i que la gradual arribada d'arquitectes nadius va obligar al Consell a promulgar una ordinació proteccionista on només s'autoritzava el treball provisional i anual, però renovable, dels tècnics forans (1973), la seva afluència no va parar de créixer (de fet arran de l'esmentada ordinació es passa de 5 arquitectes i 3 aparelladors domiciliats a Andorra al 1971-72 a 62 arquitectes i 57 aparelladors al 1976-78). Així als tècnics ja

consolidats Lluís Pascual Roca, Enric Llimona Raymat, Canela Tomás, Josep Brugal Fortuny es sumaran arquitectes reputats com Antoni Sas Llauro, Josep Jordana Pareto, Armando Mas Tulla, Baquero Britz, Josep Puig Torné, Joan Ganyet Solé i Miquel Surinach Pla. Entre els noms nous que treballaran en aquesta dècada cal destacar el de Francisco Juan Barba, amb un projecte d'edifici d'apartaments a Andorra la Vella (1976) o en Francesc Mitjans i Miró, molt més actiu, amb projectes d'edificis d'apartaments a la Vall d'Incles (1979), al Pas de la Casa (1980), a Ordino (Bloc d'apartaments a Ordino al 1978), a Escaldes (Victor II i Cal Noguer al 1978) i a Escaldes (Victor II i Cal Noguer al 1978), al que cal sumar un hotel a la Massana (1980), un centre comercial a Sant Julià de Lòria (1979) i, sobre tot, els projectes del camp d'Esports (1981) i el Pavelló (1984-87) del M.I. Consell General. A tots aquells tècnics forans es sumaran les primeres generacions d'arquitectes andorrans com ara Pere Aixàs Espar, Albert Pujal Trulla o Enric Rello Roque. El primer, inicialment amb l'estudi d'arquitectura MAD de Barcelona, venia avalat per l'obtenció del premi FAD català i serà autor del nou Comú d'Andorra la Vella (1978). Poc després formarà l'estudi TAURE amb Aleix Dorca, José Luís Orobitg, Alfons Valdés, Josep Maria Farré i Marcel·lí Valdés, desenvolupant grans equipaments en les dècades següents. Pel seu costat Albert Pujal amb Ramón Ribalta projectaran al 1980 un conjunt residencial anomenat la Pleta d'Ordino a les afores del poble, que tindrà força acceptació al conformar una agrupació de vivendes amb reminiscències de poble tradicional amb certa gràcia. L'experiència es repetirà en altres indrets, com ara al Tarter i a l'Aldosa de la Massana, sense assolir l'atractiu de l'exemple ordinenc. El trasbals que va suposar l'incendi de l'església romànica de Meritxell el 1972 es resoldrà, no pas amb la seva reconstrucció, sinó amb un nou edifici (1976), a tocar de l'anterior, sota la signatura d'un arquitecte de fama mundial com era, en aquell moment,

Pavelló del M.I. Consell General, Andorra la Vella

Comú d'Andorra la Vella

Església de Meritxell, Canillo

Ricardo Bofill, encetant la tendència a cercar el cognom d'autor per projectar els edificis administratius, com es veurà en les dècades posteriors fins a arribar al zenit, en el nou mil·lenni. Del mateix arquitecte serà un centre residencial a la Comella d'Andorra la Vella, impulsat pel Comú de la capital que no reeixirà.

e. Les generacions locals 1980-1990

La dècada dels vuitanta veurà com, a la segona crisi econòmica que patia Europa des de la recuperació postbèl·lica, s'afegien les desgraciades conseqüències d'uns intensos aiguats que, a la tardor del 1982, afectaran fortament la xarxa viària i inundaran violentament les valls centrals. Les tasques de reconstrucció portaran al Govern a plantejar una política de canalització dels rius, particularment al seu pas pels nuclis urbans, que allunyarà definitivament el Valira de la població. En el mateix any, el Consell General, demanarà als Comuns la redacció d'una normativa urbanística pròpia sobre la base de la zonificació del territori en: casc antic, zona urbana, zona d'eixample urbà, zona residencial, zona industrial i zona rústica no edificable. El mateix Consell General va decretar la primera moratòria de la construcció a Andorra quan prohibeix tota nova construcció, a banda dels xalets, fins que els comuns no realitzin aquesta zonificació. Pels nuclis antics es demanarà: acabats amb pedra del País o fusta en la seva totalitat, coberta de llosa, pendents sempre cap a l'exterior i sense cap superfície plana; i per la zona residencial: pedra del país o fusta en un 50% i la restant superfície estarà tractada amb un material de color neutre. Preferentment colors ocres, grisos, verdosos i altres foscos en general, quedant prohibits els colors blancs, vermells, grocs, blaus i en general, els colors llampants. Amb l'aprovació de les ordinacions d'urbanisme i construcció de les diferents parròquies es compta per primera vegada amb una mena de normes subsidiàries que pauta l'espai edificable de tot el terreny privat sense,

però, cap visió urbanística que estudiï les necessitats d'infraestructures i de creixements i organitzi el desenvolupament. Aquesta normativa parroquial serà la que regirà, amb poques modificacions, la construcció privada a Andorra fins al final de la centúria, donat que serà vigent fins a l'aprovació de la Llei General d'Ordenació del Territori i l'Urbanisme (LGOTU) de l'any 2000 i, per tant, serà la que conformarà l'aspecte del teixit urbà pel que restava de centúria.

L'any 1983 s'aprovarà la Llei de Protecció del Patrimoni Cultural-Natural d'Andorra, a partir de la qual, es creava el Catàleg del Patrimoni Nacional i, tot seguit, les primeres normes de caràcter mediambiental com ara la Llei de Residus sòlids, la Llei de policia i protecció de les aigües o la Llei sobre contaminació atmosfèrica i els sorolls (1985). En l'àmbit del patrimoni s'intervindrà en la restauració de la Torre dels moros i l'església de Les Bons alhora que es redactarà un pla especial de protecció del seu casc antic (Joan Albert Adell i Antoni Navarro a l'any 1988), posteriorment es redactaran els plans especials d'intervenció urbanística i constructiva per Pal (el 1996) i per Sispony (el 1999). Un poca reeixida intervenció de l'afamat equip d'arquitectes barcelonins MBM desfigurarà, per sempre més, l'església de Santa Eulàlia d'Encamp amb una ampliació que s'emportarà per davant la capçalera i tota la reforma neoclàssica del seu interior (1987-89) essent un mal exemple de l'arquitectura d'autor sobre un monument.

El nombre d'arquitectes andorrans augmentarà de forma significativa mentre disminueix la participació dels forans no residents que havien treballat activament en les dècades precedents, quedant reduït a obres dels Torner, Pascual, Llimona i Brugal als que s'afegirà l'algun nom nou com ara Josep Maria Jansa Ribera. Aquest increment dels arquitectes nadius desembocarà en la creació del col·legi Oficial d'Arquitectes d'Andorra (COAA) el 1988 amb la intenció, entre altres, d'aclarir i regular un marc professional en el que, des

Torre dels Moros, Encamp

Església de Santa Eulàlia, Encamp

Escola Andorrana, Andorra la Vella

d'antic, treballaven tot tipus de tècnics. La creació al 1982 de l'Escola Andorrana implicarà l'inici d'un programa de nous centres educatius; començant per l'escola d'ensenyament primari a Escaldes-Engordany de l'arquitecte Josep Adserà i el centre d'ensenyament secundària al Santa Coloma d'Enric Rello i Agustín Mateos Duch(1994).

Cap a final de la dècada, mentre que el Govern iniciarà els darrers grans equipaments com ara l'Hospital de Nostra Senyora de Meritxell (1987-1991), l'Auditori Nacional (reforma realitzada per José Gracia de Paredes d'un edifici dels anys 30) i la parapública Caixa Andorrana de Seguretat Social (CASS) inaugurava l'illa de vivendes Prada Casadet (1982), obra del grup TAURE, els comuns encetaven una política de construcció d'equipaments socials i esportius que semblava fer-se la competència entre ells. Així mentre que Canillo obria el nou Cementiri (Valdés i Valdés, 1986); Encamp iniciava la nova seu comunal (Roberto Suso, 1982-1991), Ordino contractava el conegut equip d'arquitectes barcelonins MBM (Josep Martorell, Oriol Bohigas, David Mackay i Lluís Pau, 1992-1996) pel seu complex esportiu, La Massana inaugurava el centre poliesportiu de l'Aldosa (Aleix i Martí, 1988), Andorra la Vella la piscina olímpica dels Serradells (grup TAURE, 1989) ; Sant Julià de Lòria el centre Cultural i Aparcament comunal (Casamajó i Ginjaume, 1985) i Escaldes-Engordany la Piscina comunal (grup Taure, 1987) i el centre Cultural (Valdés i Valdés, 1984) impulsant, tanmateix, el centre termolúdic Caldea (Jean-Michel Ruols) finalitzat el 1994.

Derivat de la normativa sobre construcció que s'anava aprovant des d'anys enrere i, sobre tot, de la demanda d'uns millors nivells de confort, la qualitat mitja de la construcció augmentarà amb l'extensió generalitzada dels aïllaments tèrmics (tant en els murs com en els envidraments), les calefaccions de gasoli , les fusteries metàl·liques o els revestiments de pedra. Els aplacats de pedra amb

Escola d'Ensenyament Primari, Escaldes-Engordany

Hospital de Nostra Senyora de Meritxell

Vivendes de Prada Casadet, Andorra la Vella

Caldea, Escaldes-Engordany

peces de poc gruix seran freqüents en les valls centrals en els edificis de nova planta mentre que el revestiment tradicional continuarà, amb els arrebossats, com a forma majoritària de tancament dels edificis.

Les modes arquitectòniques que, des de finals des anys seixanta, intentaven superar el racionalisme com a base projectual també arribaran a Andorra. A l'inicial i discret exemple de postmodernisme de Bofill a Meritxell li seguiran exemples més explícits com ara el conegut com edifici de les columnes a Andorra la Vella, actual seu de la Batllia, algunes obres de l'arquitecte Antoni Molné o elements decoratius repartits per edificis de vivendes per totes les parròquies. El deconstructivisme també tindrà alguna expressió, essent el més significatiu la construcció del Parc Central d'Andorra la Vella (Daniel Gelabert)

Parc Central, Andorra la Vella

f. L'arquitectura d'autor 1990-2000

La darrera dècada del mil·lenni començarà com l'anterior, amb un forta crisi econòmica que afectarà, de nou, el sector de la construcció. La seva recuperació, a mitjans de la dècada, coincidirà amb una lleugera, però sostinguda, pèrdua de població. Aquesta decreixement demogràfic començava a albirar un cert esgotament del model econòmic basat en el comerç i el turisme que s'accentuarà passada l'eufòria de la darrer cicle expansió de l'economia mundial després de l'interval 1997-2007. Paral·lelament el país actualitzava la seva forma d'estat amb l'aprovació, el 1993, de la seva primera constitució homologable als països del seu entorn. En ella es parlarà de l'ordenació del territori (article 31), el dret a l'habitatge digne (article 33) i de la protecció del patrimoni (article 34) derivant-se, en les anys següents, una nova normativa de planificació urbanística i de construcció, així com de preservació del llegat cultural. En tot cas, la dècada veurà com els grans equipaments governamentals i comunals s'aniran

acabant, com ara l'Hospital de Nostra Senyora de Meritxell (Francesc Pernas, realitzat entre els anys 1986 i 1993), d'altres s'amplien, com el complex dels Serradells d'Andorra la Vella (grup TAURE), o se'n creen alguns de nous com el Palau de Gel de Canillo o el poliesportiu del Prat Gran d'Escaldes (Pep Bonet, 2000). A finals de segle es projecten algunes de les grans inversions relacionades amb la neu, com els edificis que realitzen Ricard Mercadé i Aurora Fernández en col·laboració amb arquitectes andorrans a Encamp el 1998 i a la Massana el 2002. Mentre noves generacions d'arquitectes locals inclinaven la balança i superaven definitivament als forans en quant a obra projectada, així com es reduïa substancialment els tècnics sense titulació adient, la voluntat de les administracions i alguns promotors privats per comptar amb arquitectes de renom continuarà.

També són d'aquesta època alguns edificis d'oficines de promoció privada que busquen la seva singularitat amb diferent fortuna, com les seus d'alguns dels bancs d'Andorra, com l'edifici Andbanc (Robert Suso), el Crèdit Andorrà (Alfons Valdés), o més tardanament el Morabanc, també l'edifici Quars situat a la rotonda d'Andorra la Vella (Patrick Genard).

Dels joves arquitectes andorrans que, des de la dècada anterior tornaven al país després de finalitzar els seus estudis, sorgiran projectes d'interès sota uns fonaments projectuals derivats d'un racionalisme pragmàtic lluny dels postulats revolucionaris del seu inici, però també sense els importants problemes constructius que arrossegaran. Eren, en definitiva, exemples propers a aquells que es donaven a Catalunya i que s'ha vingut a anomenar Escola de Barcelona. No cal oblidar que la majoria dels nous arquitectes eren llicenciats en la facultat d'arquitectura de la capital catalana. Cal dir però, que passat el període de construcció dels equipaments públics, els exemples d'arquitectura local d'interès cal cercar-la en edificis de petit o mitjà format que, per

Complex esportiu dels Serradells, Andorra la Vella

Palau de Gel, Canillo

Poliesportiu del Prat Gran, Escaldes-Engordany

Edifici de Mora Banc, Andorra la Vella

les seves dimensions, són poc coneguts per la gent. Aquests exemples presenten volums i composicions treballats amb nous materials per assolir superar una normativa que continua obligant a folrar els edificis de pedra i a rematar-los amb llosats de pissarra.

Dins de les accions promogudes pel Col·legi Oficial d'Arquitectes d'Andorra (COAA) sorgiran iniciatives per reivindicar la professió, per exemple la publicació del primer número d' ARQUITECTURANDORRA la Revista d'Arquitectura i Urbanisme (el 1993) i l'acció davant l'administració que veurà el seu fruit en la Llei reguladora de l'exercici dels professionals lliberals de l'arquitectura de l'any 1999, que es convertirà en un nou marc regulador de la professió.

g. Conclusions

El fort desenvolupament econòmic d'Andorra durant la segona meitat del segle XX ha provocat, tot i les reduïdes dimensions del país, una intensa activitat edificatòria. El creixement edilici ha estat ràpid i en bona part desendreçat. La de vegades urgent necessitat d'immobles a remolc de l'evolució econòmica creava una certa improvisació en el creixement urbanístic i constructiu, no produint-se pràcticament fins a començament del nou mil·lenni uns planejaments urbanístics actius en el desenvolupament del territori. Les normatives de la construcció han jugat un paper homogeneïtzador de la nova arquitectura, constrenyent la imaginació però potser també evitant certs excessos.

El parc construït actual és el fruit de tota una sèrie de sinergies econòmiques, socials i culturals, però també de la distribució de la propietat, de les tècniques i la realitat constructiva, dels condicionants del territori, de les normatives, i de la capacitat projectual dels diferents tècnics de l'arquitectura que s'han enfrontat amb les necessitats de cada moment.

El resultat de tots aquests condicionants s'ha

Edifici Quars, Andorra la Vella

Edifici Andbanc, Escaldes-Engordany

vist expressat en una realitat urbanística i un parc edilici que està lluny de ser exemplar. Tot i que no sempre s'ha d'exigir que tota construcció formi part dels llibres de l'arquitectura, si que s'ha de demanar que els nous edificis siguin respectuosos amb el seu entorn, ja que és igual de digne el paper d'aquella construcció anònima, que ajuda a crear estructura de ciutat o es troba ben integrada dins el seu àmbit natural.

S'ha de destacar i agrair el compromís d'aquelles propietats que han apostat pel treball d'arquitectes que han fet l'esforç de treballar de forma responsable, dignificant la seva feina i buscant solucions a les necessitats del moment amb volumetries atractives, algunes fins i tot arriscades, façanes compostivament ben estructurades, nous materials,.... Així doncs ens trobem dins del context constructiu autèntiques perles arquitectòniques que haurien de ser reconegudes per la major part de la societat. És per tant l'objectiu d'aquest estudi el posar l'accent en aquells exemples que ens semblen més significatius de la qualitat arquitectònica de la segona meitat del segle .

A Andorra hi han hagut grans oportunitats de crear edificis simbòlics i representatius que poguessin ser un bon aparador de l'arquitectura del país. Això és el que s'hauria d'exigir als edificis de caràcter públic. Malauradament són escassos els exemples d'edificis públics d'Andorra que hagin aconseguit produir una arquitectura remarcable.

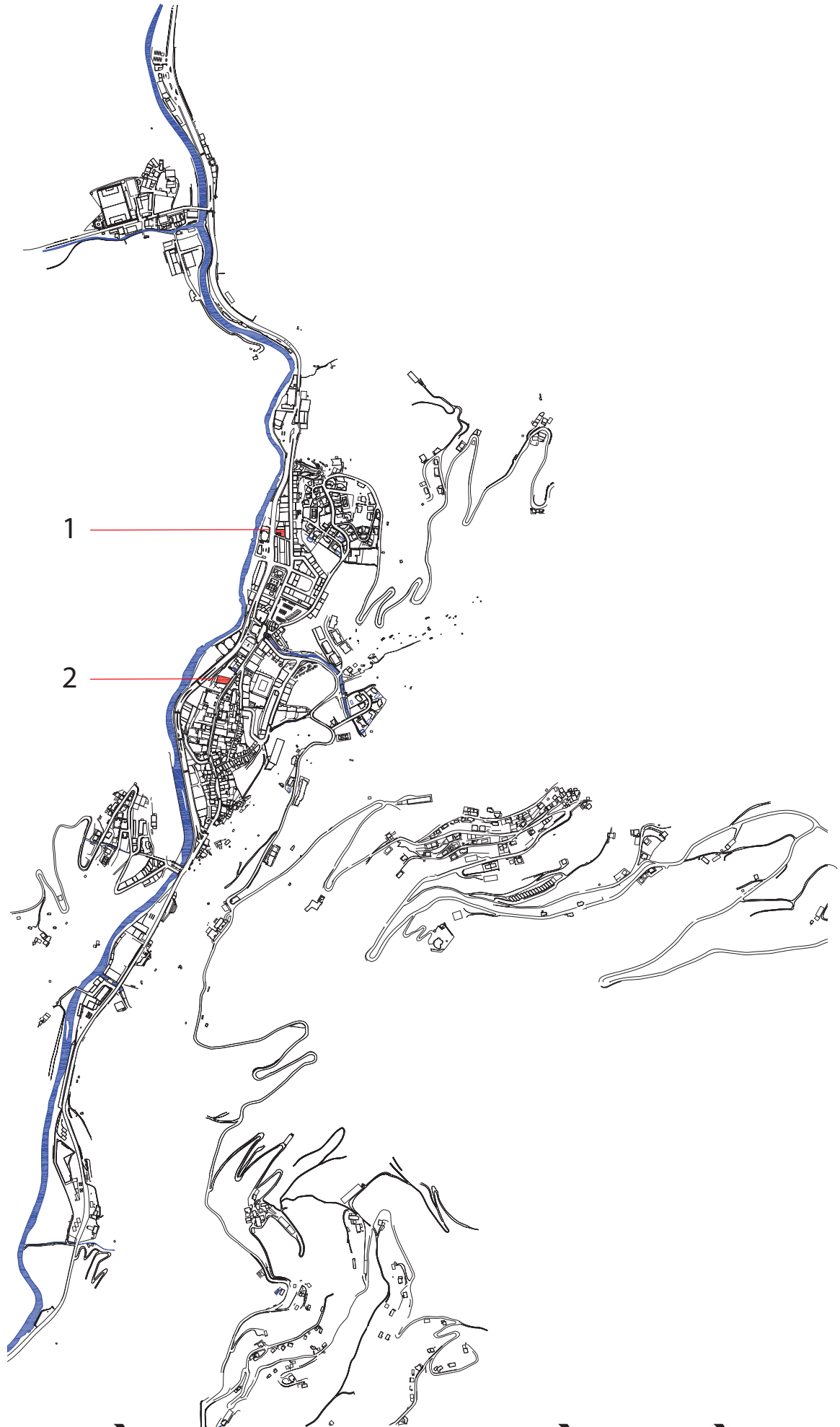
Possiblement per una falta de cultura arquitectònica genuïna o per la voluntat de repetir exemples sense una reflexió acurada, a partir del nou mil·lenni, tot i que, cada vegada es generaven major nombre d'exemples d'interès, la voluntat de comptar amb obres d'autor portarà a encarregar projectes a celebritats regionals, com ara el projecte frustrat de remodelació de l'Avinguda Meritxell encomanat a l'estudi català liderat per Enric Miralles i Benedetta Tagliabue (2002) o, a

factòtums de l'arquitectura mundial, amb el premi Pritzker sota el braç (conegut popularment com el Nobel de l'arquitectura) amb el tristament famós concurs del Museu Nacional d'Andorra (MNA) del 2009 on hi van ser convidats Dominique Perrault, Jean Nouvel, Zaha Hadid, Norman Foster i Frank Gehry. En l'afany per emular l'efecte Guggenheim al voltant del 2007 el llavors ministre de Cultura va encarregar directament al mateix Frank Gehry el projecte del Museu de la Pau i de la Identitat i Arxiu Nacional, tot plegat va quedar en un fiasco amb importants conseqüències econòmiques i la pèrdua de prestigi pel país. També hi han hagut promotors privats que han apostat pels anomenats arquitectes estrella en una urbanització a La Margineda de Norman Foster, o el conjunt residencial de la Querola a Ordino de Jean Nouvell (en execució). En tot cas, la irrupció de grans noms no tindrà més repercussió que la mediàtica en el parc que s'anava construint.

Vall d'Escaldes - Engordany i Andorra la Vella
25

3. Els exemples significatius: Edificis triats i edificis descoberts

PARRÒQUIA de ST.JULIÀ de LÒRIA

EDIFICI
C/ Doctor Palau

Arquitecte
Any

Plurifamiliar

SJ01

Aquest conjunt residencial té reminiscències de l'arquitectura del granit aplicada als edificis d'habitatges. S'ha de destacar la volumetria de l'edifici que soluciona la cantonada amb un parell de cossos en L. La composició de les façanes està endreçada seguint unes verticals molt clares, combinant franges granit i arrebossats amb l'estratègica posició de les balconades de fusta.

EDIFICI
Av. Verge de Canolich

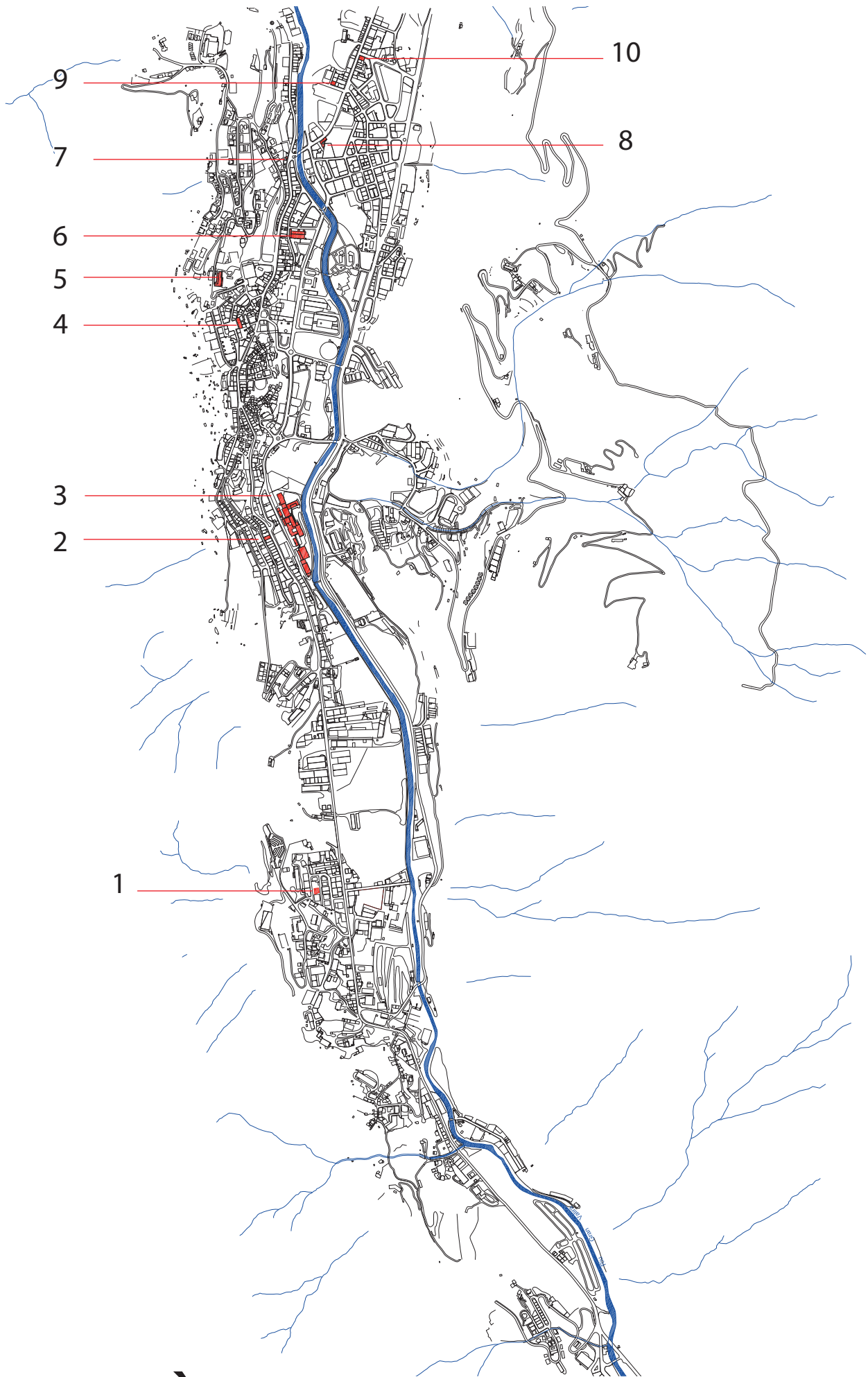
Arquitecte
Any

Plurifamiliar

SJ02

Interessant edifici entre mitgeres situat al carrer principal de St. Julià. La definició preciosista de les façanes té reminiscències de l'Art Decó en un llenguatge d'arquitectura moderna. Els plecs que forma la façana principal eviten la confrontació directa amb l'edifici d'enfront i obren les vistes al llarg del carrer.

PARRÒQUIA D'ANDORRA LA VELLA

MAGATZEM

C/ del Cedre, Santa Coloma

Arquitecte

Any

Comercial

AN01

Edifici industrial sense grans pretensions arquitectòniques, però precisament aquesta estructura despullada i senzilla és la que li aporta l'interés. Bona part de la façana s'ha acabat amb uns tancaments en blocs de vidre. Ens recorda a l'antic Garatge Central d'Escaldes que ha estat absolutament transformat.

EDIFICI

Av. Santa Coloma núm.18

Arq: Jordi CIRERA - Antoni SAS Plurifamiliar

Any: 1966

AN02

S'ha d'agrair l'esforç de composició que van realitzar els arquitectes Jordi Cirera i Antoni Sas per dotar de dinamisme aquesta façana d'un edifici d'habitatges entre mitgeres. Mitjançant un joc de superposicions de diferents franges horitzontals es solucionen les diferents necessitats de cada una de les peces que donen a l'exterior.

LYCEE COMPTES DE FOIX **Arq:** Jorge MASGRAU BOSCHMONAR **Educatiu**
C/ Prada Motxilla, núm.5 **Any:**1979

AN03

El conjunt escolar del Lycée cobreix bona part de les necessitats escolars de l'ensenyament francès mitjançant una bona implantació en el terreny, aprofitant la bona orientació i abrigant els patis amb edificis d'arquitectura senzilla però efectiva, amb la utilització característica de la xapa metàl·lica en coberta i part de les façanes.

PLAÇA GUILLEMÓ **Arq:** Joan MARGARIT **Públic**
C/ Mn. Cinto Verdaguer **Any:**1961

AN04

Coneguda popularment com Plaça de les Arcades, La Plaça Guillemó és un exemple primigeni de planejament urbanístic. Defineix un espai públic envoltat per una sèrie d'edificis de diferents propietats i arquitectures que comparteixen una alçada reguladora, certs materials i, principalment, uns porxos en la planta baixa delimitats pels arcs que la caracteritzen.

HOTEL ANDORRA PARC Arq: Joan MARGARIT
C/ les Canals Any:1950

Hoteler

AN05

L'arquitecte Joan Margarit projecta l'original Hotel Andorra Parc amb una definició dels volums i una composició poc habitual a Andorra, seguint, molt probablement, la tradició afrancesada d'edificis d'hostalatge. Utilitza les mansardes acabades en pissarra, torres de reumat,.... Darrerament s'ha fet una gran ampliació que conviu amb l'antic edifici.

EDITORIAL CASAL I VALL Arq: Domènec ESCORSA
C/ Prat de la Creu Any:1961

Industrial

AN06

L'edifici de la Editorial Casal i Vall és un dels exemples més interessants i significatius de l'arquitectura moderna a Andorra. Dissenyat per Domènec Escorsa, destacat arquitecte català del moviment modern, des del seu exili a França. La construcció és una clara mostra de l'estil internacional, on s'apliquen els principis del racionalisme a un edifici industrial.

CASA FARRÀS
Av. Meritxell, núm.69

Arq: Josep Maria SOSTRES i MALUQUER Unifamiliar
Any: 1952 - 1956

AN07

Exemple d'arquitectura racionalista estricta, el primer al país on es pot apreciar tots els principis d'aquesta tendència: volum cúbic, grans obertures allargades, separació entre estructura i tancament. Es percep, a més, una voluntat de projecció urbana amb una façana molt present que avarca la totalitat de la parcel·la a darrera de la qual es desenvolupa la vivenda unifamiliar.

ASSEGURANCES ANDORRANES Arq:
Av. Meritxell Any:

Plurifamiliar

AN08

Una coberta de forta expressivitat i una encertada disposició de les obertures dotaven aquest edifici d'una personalitat pròpia. Llàstima que la posterior reforma no va ser suficientment respectuosa amb el seu caràcter i van desdibuixar-lo.

HOTEL PITIUSA
C/ Babot Camp

Arquitecte
Any:

Hoteler

AN09

Una joia poc coneguda de l'arquitectura andorrana. El delicat joc de la façana la dota d'una textura i una vibració molt particular.

EDIFICI
C/ de la Unió

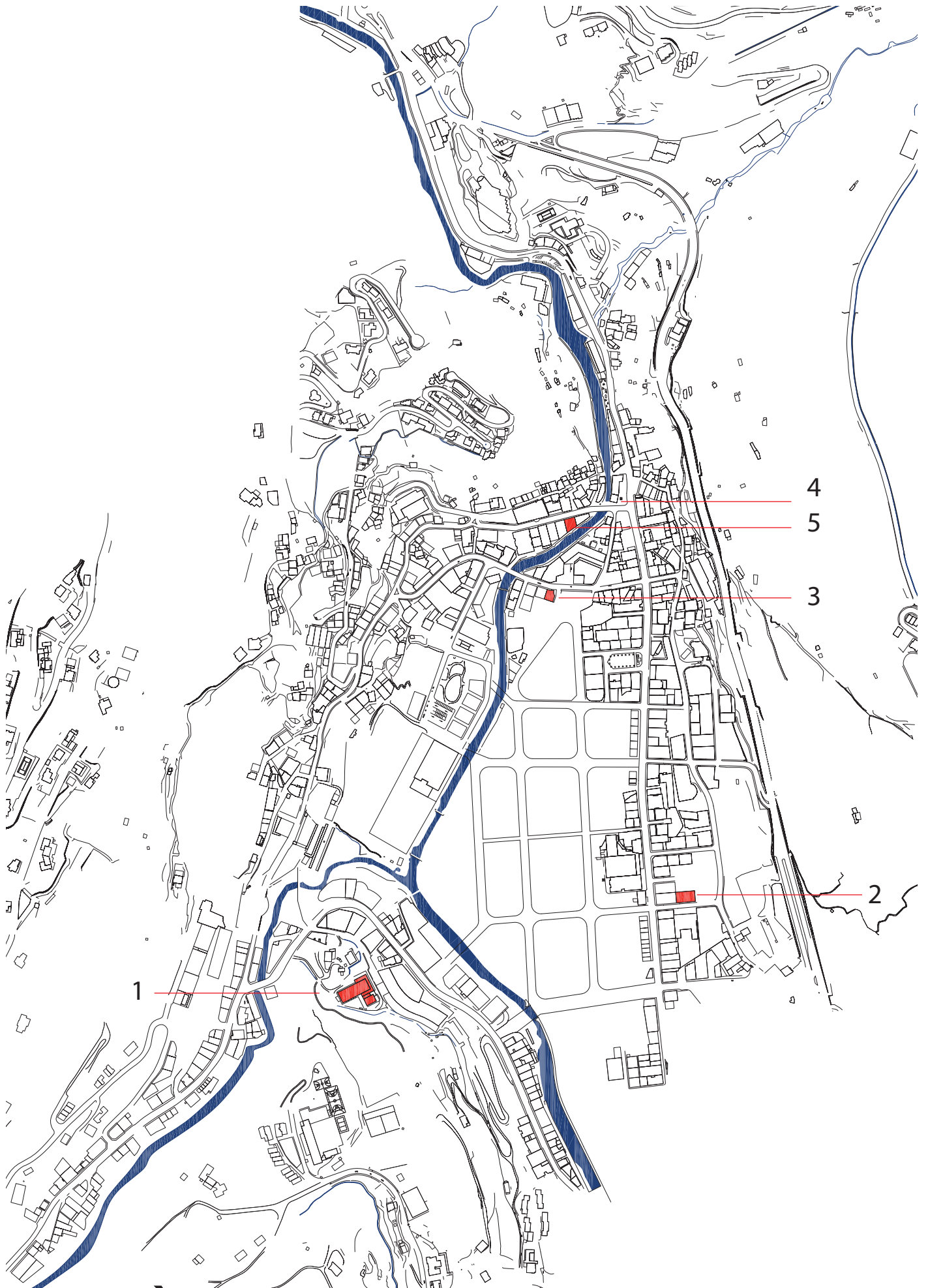
Arq: Armando MAS TULLA
Any: 1971

Plurifamiliar

AN10

Aquest edifici d'habitatges i oficines és plenament modern tot i que es va construir l'any 1971. Un basament comercial en doble alçada suporta una façana plenament racionalista que respon a una clara diferenciació entre estructura i tancaments.

PARRÒQUIA D'ESCALDES - ENGORDANY

CLÍNICA VERGE DE MERITXELL Arq:
C/ dels Escalls Any:

Hospitalari **EE01**

L'interessant secció de l'edifici de la Clínica Meritxell, amb una característica definició de la coberta, es desenvolupa al llarg de tot l'edifici i dialoga amb la capella del costat composta amb els mateixos principis. Els tancaments endrecen les diferents utilitzacions del seu interior.

EDIFICI
C/ St. Antoni

Arq: Pere AIXÀS - Yves SERRA
Any: 1975

Plurifamiliar

EE02

Una clàssica composició de façana re interpretada en llenguatge racionalista. Ens proposa una elegant repetició de dues obertures de la mateixa amplada però diferent alçada al llarg de la façana.

EDIFICI CASA DOT
Av. de les ESCOLES

Arq: Pere AIXÀS
Any:

Plurifamiliar

EE03

Acurat joc volumètric d'aquest edifici d'habitatges, que estructura l'envoltant exterior mitjançant uns pocs elements de l'arquitectura moderna. Utilització de pocs materials per la definició dels acabats, un mateix buit (balconera) es va repetint al llarg dels diferents plans de la façana, i les terrasses doten de profunditat la volumetria.

OFICINA PRO TURISME
Av. Carlemany

Arq: Enric LLIMONA
Any: 1967

Serveis

EE04

Aquesta petita caseta d'informació turística s'ha convertit en tota una icona de les nostres valls. La simplicitat i elegància de la seva volumetria la converteix en un element plenament reconeixible tant per la ciutadania com pels visitants. Se'n van realitzar diverses per a les diferents parròquies.

EDIFICI

Av. Co-Príncep de Gaulle

Arquitecte

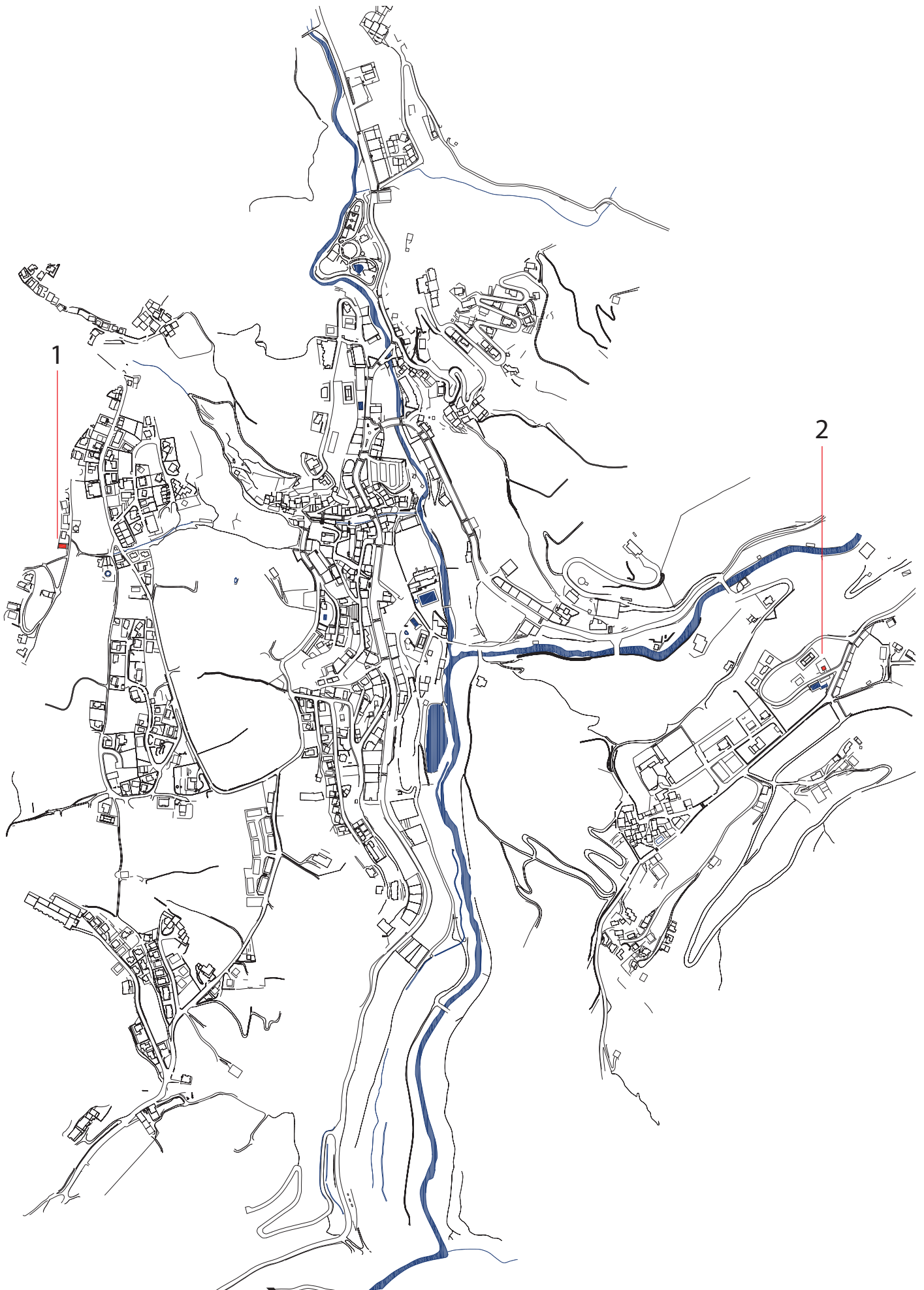
Any:

Plurifamiliar

EE05

Aquesta contundent façana segueix gaudint d'un interès i una actualitat indiscutible. La claredat del volum, l'elegància de la composició, l'equilibrat joc de buits i plens, la cura en l'elecció dels materials i els petits detalls la fan del tot remarcable.

PARRÒQUIA DE LA MASSANA

XALET
C/ del Saize

Arquitecte
Any:

Unifamiliar

LM01

És interessant descobrir l'audàcia de certs arquitectes al plantejar un edifici de reduïdes dimensions i dotar-lo d'una expressivitat formal molt atractiva. L'exagerada pendent de la coberta conjuntament amb les petites obertures ressalten la contundència de la volumetria d'aquest habitatge unifamiliar.

XALET, ALdosa
Terres Majors, núm.7

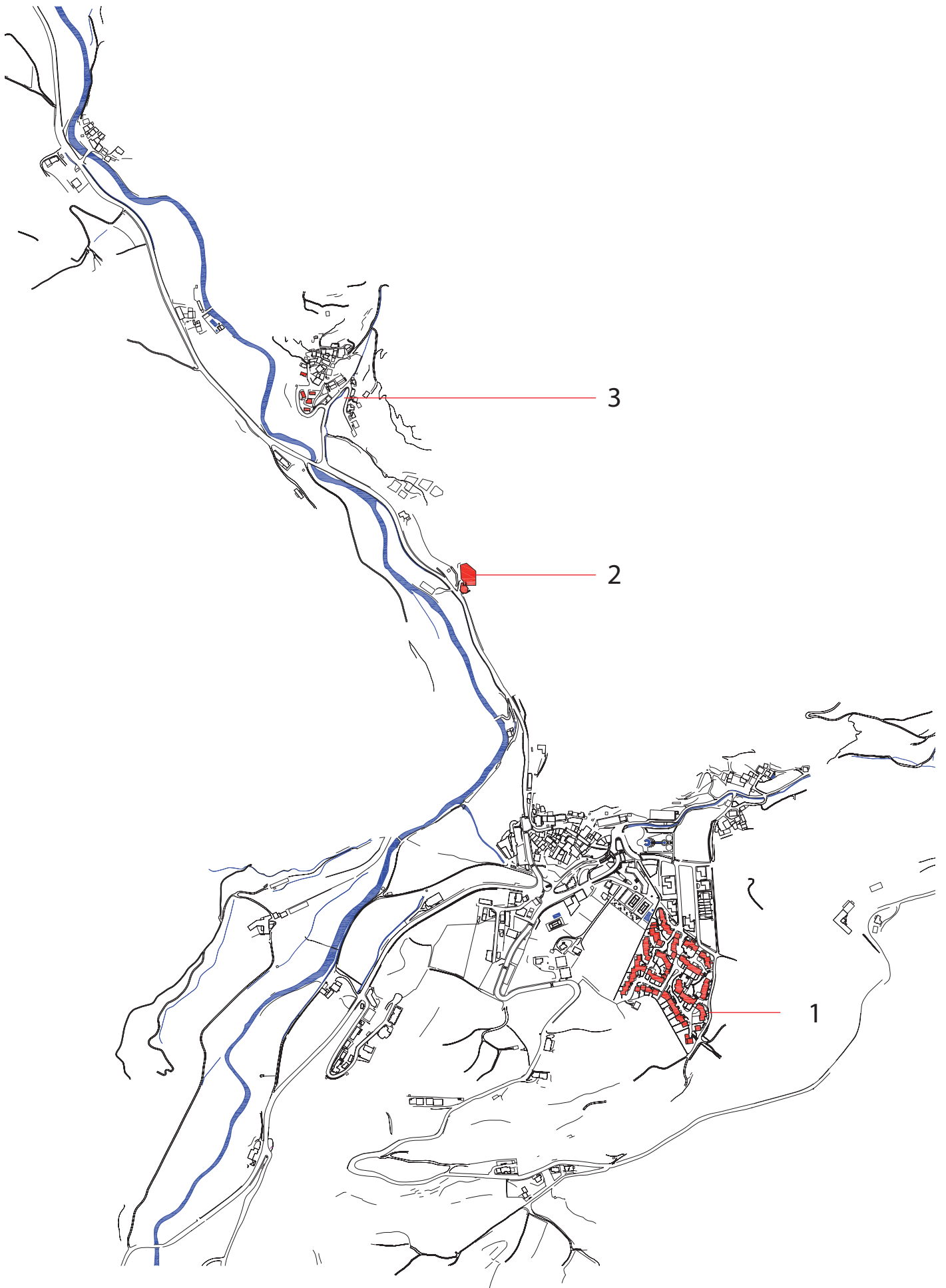
Arq: Doménec ESCORSA
Any: 1966

Unifamiliar

LM02

Els saber fer i el llegat d'un mestre de l'arquitectura són reconeixibles fins i tot en els projectes més modestos. La interessant composició de les obertures, l'elecció dels materials, els voladissos ens fan sospitar que hi ha algú amb bon criteri darrera aquesta obra.

PARRÒQUIA D'ORDINO

LA PLETA D'ORDINO

Arq: Ramón VILALTA - Albert PUJAL Residencial

OR01

La Pleta de Terra Major d'Ordino Any: 1980

La Pleta d'Ordino ha estat un referent continuat per l'urbanisme andorrà que ha arribat fins a la cultura popular. Aquest tipus d'agrupació residencial d'una densitat mitja, exportada de la Vall d'Aran, es relaciona positivament amb el paisatge ja que s'adapta a l'orografia del lloc buscant un cert pintoresquisme.

CEMENTIRI D'ORDINO

Arq: Joan RODON

Culte

OR02

Av. de les Moles

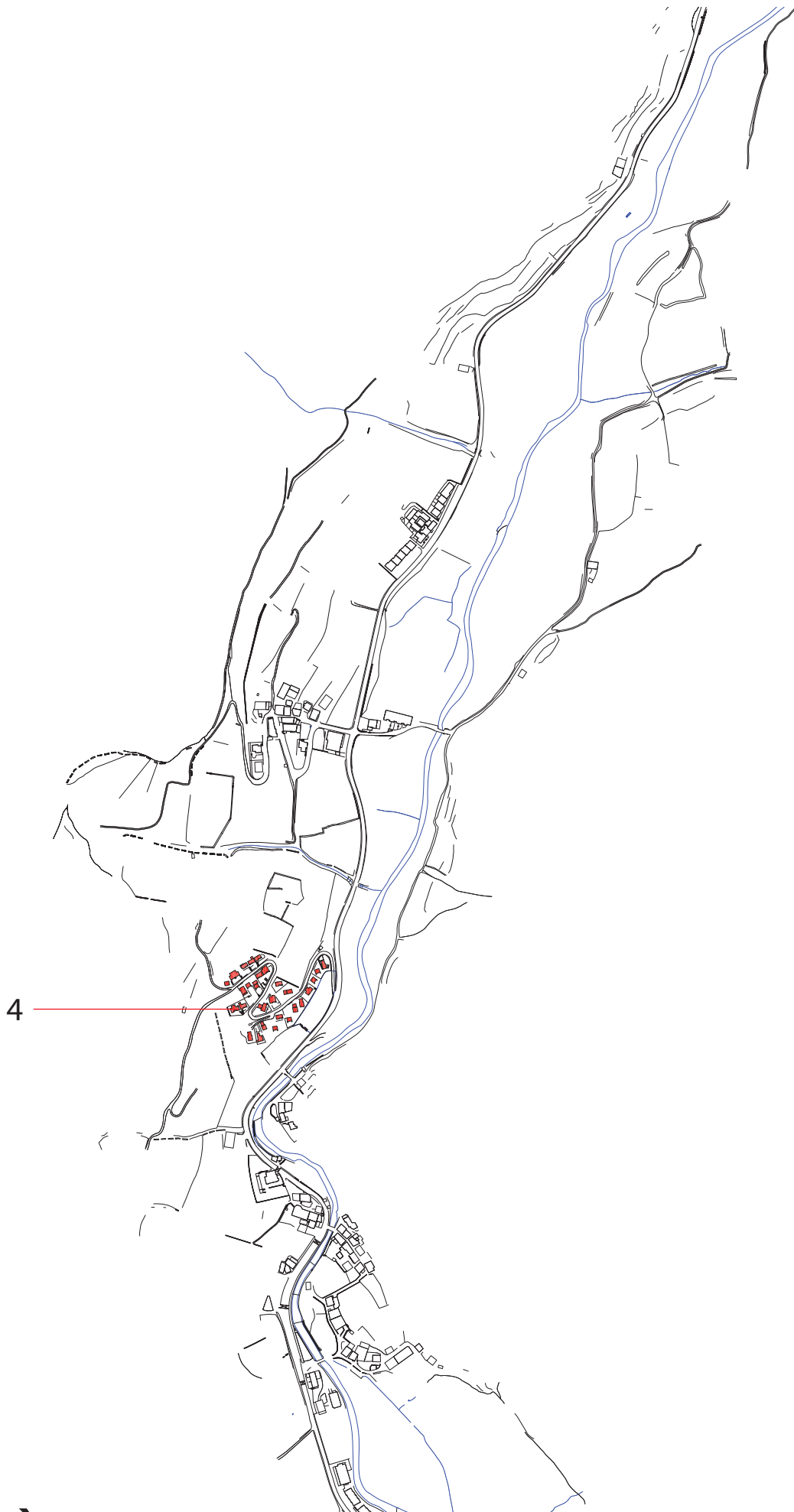
Any: 1981

L'any 1981 en Joan Rodon guanya el Primer Premi al Concurso pel Cementiri d'Ordino. Projecta un equipament que es desenvolupa en diferents terrasses rematades per murs de pedra que segueixen la topografia del lloc. Podríem parlar de una reinterpretació de les feixes agrícoles adaptades a una nova funció, però perfectament adaptades a l'entorn.

Xalet exemple de la tipologia de xalet de gran èxit a partir de la dècada dels 60. Hi ha una referència als materials de l'arquitectura local com ara la pedra i la fusta des de les bases racionals.

PARRÒQUIA D'ORDINO - LA CORTINADA I ARANS

Reutilització de l'arquitectura vernacular complementada amb l'arquitectura contemporània utilitzada al servei de la primera sense protagonisme.

PARRÒQUIA D'ENCAMP

EDIFICI TELECABINA
C/ d'Engolasters

Arquitecte
Any:

Plurifamiliar **EN01**

La seva particular volumetria, la força de la rampa helicoidal, la contundència dels seus volums, la potència del cos prismàtic rematat en xapa que sembla suspès sobre un basament molt més obert i lleuger doten aquest edifici d'una expressivitat digna de tenir en compte.

GARATGE LA MOLA
Av. de Joan Martí, núm.54

Arq: Enric LLIMONA
Any: 1967

Hoteler

EN02

L'Enric Llimona va treballar molt a Andorra durant els anys 60 i 70 i pràcticament sempre ho va fer dotant els seus edificis d'un personalitat discreta però elegant.

EDIFICI PRAT GRAN
Av. Príncep Benlloch

Arq: Enric LLIMONA
Any: 1968

Plurifamiliar **EN03**

L'Enric Llimona va treballar molt a Andorra durant els anys 60 i 70 i pràcticament sempre ho va fer dotant els seus edificis d'un personalitat discreta però elegant.

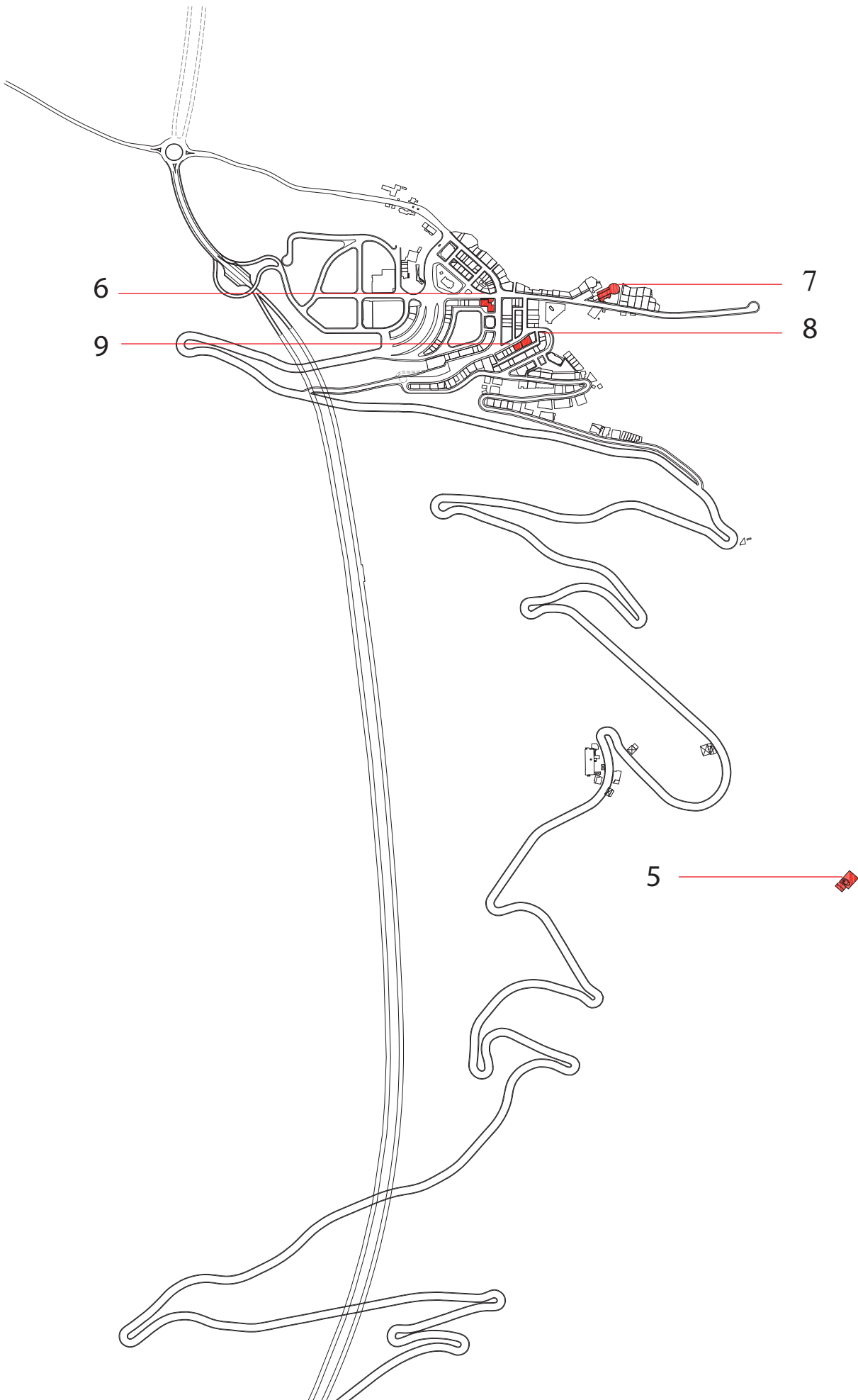
COMÚ D'ENCAMP
C/ de la Girauda

Arq: Roberto SUSO i Jaume VIAPLANA Oficines
Any: 1982-1991

EN04

Edifici amb voluntat icònica innegable al crear-se un espai públic, davant d'ell, projectat tot un mur cortina en la façana principal del que destaquen les referències al poder comunal a través del balcó i els colors de la senyera nacional.

PARRÒQUIA D'ENCAMP -PAS DE LA CASA-

SUD RÀDIO
Pic Blanc

Arquitecte
Any: 1964

Serveis

EN05

Per dimensions, situació i característiques l'edifici de Sud-Ràdio és únic dins el panorama arquitectònic andorrà. És una construcció agosarada en la que s'ha de destacar la seva expressivitat formal, reflex directe i honest de les funcions a les que es van destinar les instal·lacions.

EDIFICI
C/ St. Jordi

Arq:
Any:

Plurifamiliar

EN06

Aquest edifici residencial ens planteja sobre un basament comercial un atractiu joc de volums que s'estructuren a partir d'una cantonada massissa. Les dimensions de les obertures i l'elecció de diferents materials per cada un dels cossos emfatitzen aquest efecte.

EDIFICI
Av. d'Encamp

Arquitecte
Any:

Plurifamiliar **EN07**

Edifici que ens recorda l'arquitectura d'alta muntanya que es produïa principalment als Alps. Les seves dimensions, la contundència de les seves formes, la posició dels balcons, l'elecció dels materials ens fa pensar en una certa arquitectura pràcticament brutalista.

EDIFICI
C/ de Catalunya

Arq:
Any:

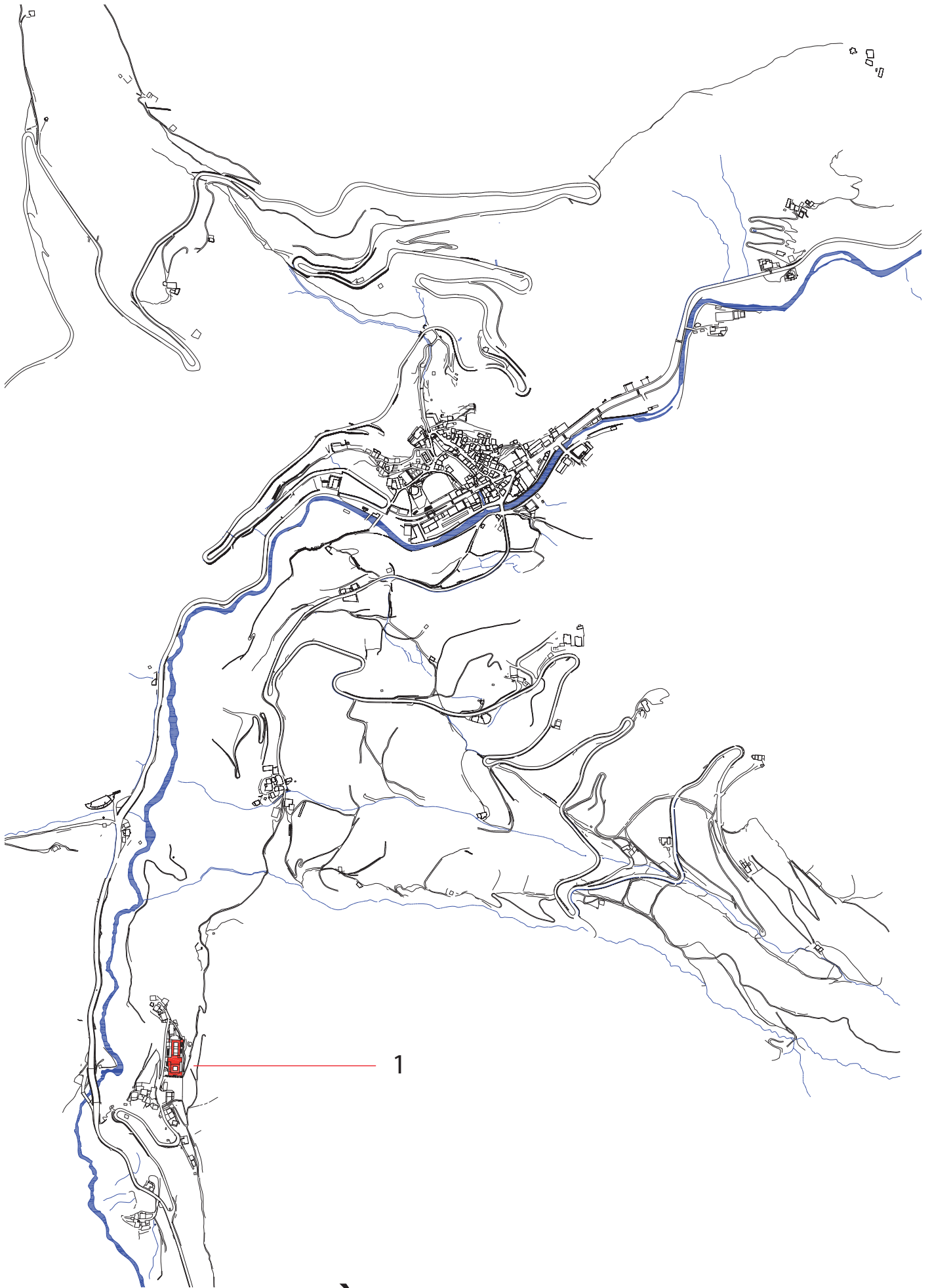
Plurifamiliar **EN08**

L'estructuració de la façana la dota d'una expressivitat gairebé escultural. Curiosa elecció dels materials.

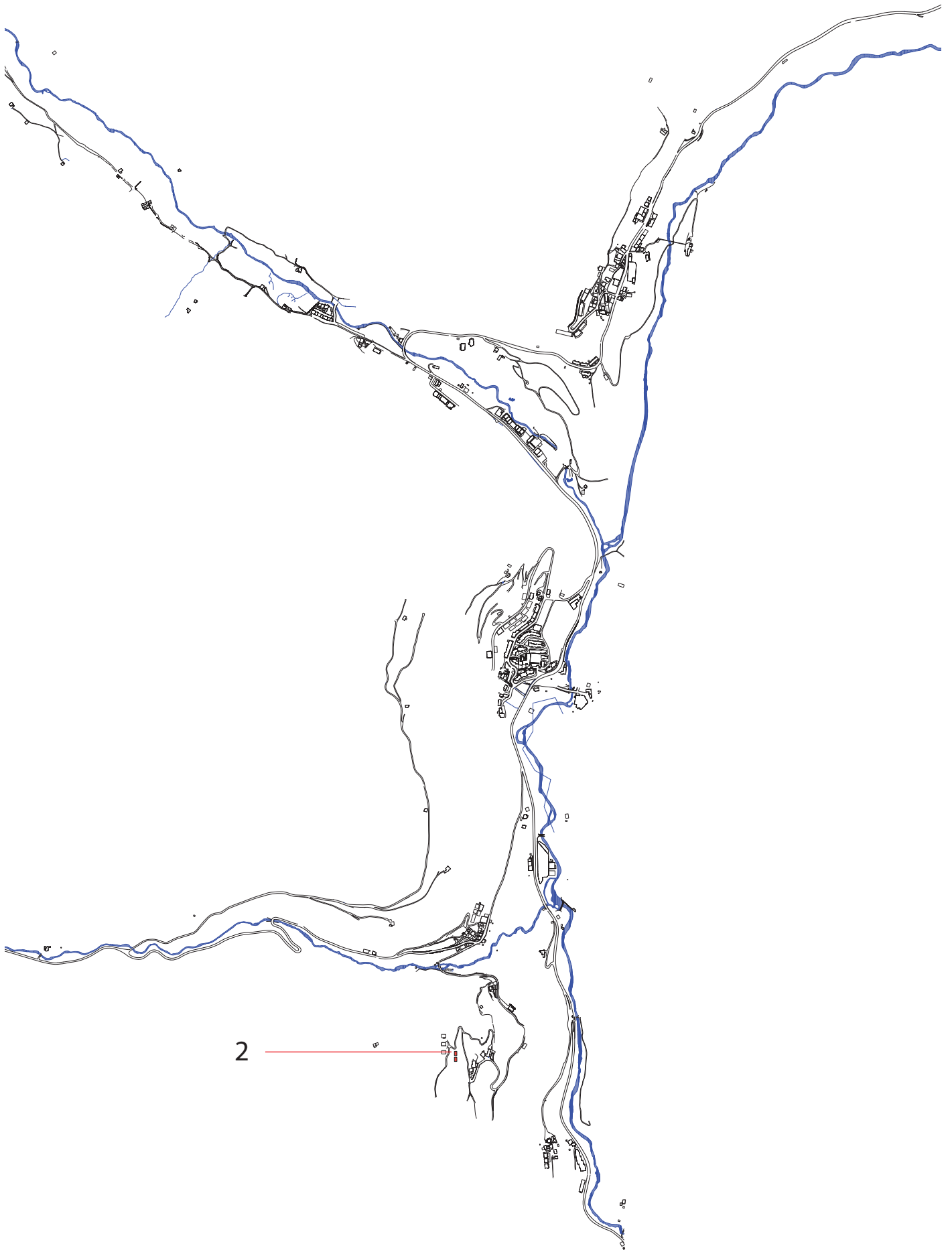
Encertat minimalisme compositiu. Les obertures de la mateixa dimensió sembla que llisquen per aquesta façana que amb un senzill joc de materials in inclinacions ens remet a una pell de mansarda que gairebé arriba al terra.

PARRÒQUIA DE CANILLO

El nou santuari de Meritxell és un exercici de transició al neoclassicisme post-rationa-
lista partint de les seves bases compositives i introduint materials que connecten amb
la tradició local.

PARRÒQUIA DE CANILLO - RANSOL -

EDIFICI
Ransol

Arq:
Any:

Plurifamiliar

CA02

Volums potents que baden sobre el buit, obrint-se al sol, per davant, i tancant-se al fred, per darrera. Racionalitat en la forma de concebre la volumetria i en la disposició de les obertures.

- RUTH CASABELLA I VEHILS "Notes d'arquitectura contemporània a Andorra"
Papers de recerca històrica, 1: 82-89 (2003) Societat Andorrana de Ciències, Andorra
- COL·LEGI OFICIAL D'ARQUITECTES D'ANDORRA - "ARQUITECTURANDORRA . Revista d'Arquitectura i Urbanisme" Núm. 1. Andorra. Març de 1993 Publicacions tècniques del Col·legi Oficial d'Arquitectes d'Andorra
- COL·LEGI OFICIAL D'ARQUITECTES D'ANDORRA - "Patrimoni en perill". Andorra. Col·legi Oficial d'Arquitectes d'Andorra, abril 2002, Publicacions tècniques del Col·legi Oficial d'Arquitectes d'Andorra
- VVAA, Història d'Andorra, de la prehistòria a l'edat contemporània. Ed.62
- VVAA, COAA, Publicacions Tècniques núm.84, Xavier Pla i Pujol, 1906/1996, Escuts, projectes i obres d'arquitectura, 2005.
- VVAA, Recopilació, ordinacions, decrets, acords, avisos, lleis, reglaments del M.I. Consell General, M.I. Govern, jurisprudència de les M.I. Delegacions permanents, Vol.I,II,III, 1989
- VVAA, Sostre, arquitecto, COAC, 1999
- VVAA - "Arquitectura de muntanya". Govern d'Andorra. Conselleria de Serveis Públics. Andorra. 1989
- VVAA - "L'arquitectura contemporània als Pirineus". Centre de trobada de les cultures pirinenques. Ministeri de relacions exteriors. Andorra. 1996
- VVAA - "L'ordenació del territori andorrà". Societat Andorrana de Ciències. 12a Diada Andorrana. XXI Universitat Catalana d'Estiu. 1999
asdf
- VVAA - "Andorra. Nova aproximació a la història d'Andorra". Març 2009. Institut d'Estudis Andorrans- Altaïr.
- VVAAM, COAA, Publicacions Tècniques núm.71, escrits d'arquitectura i urbanisme, Andorra 1935-1978, 2003
- ON Diseño - 139 "Intervención en la iglesia de Santa Eulàlia d'Encamp. Andorra" MBM, arquitectos. (pp 168-177)
- ON Diseño - 180 "Centro Deportivo de Ordino. Andorra" Josep Martorell, Oriol Bohigas y David Mackay, arquitectos, y Lluís Pau, interiorista. (pp 122-139)
- Salvador Brasó. "Construccions Mariné. 25è Aniversari". Desembre 1989. Construccions Mariné, SA
- Raquel Lacuesta. "L'arquitectura d'autor a Andorra: 1860 - 1960" (397 - 416). Història d'Andorra. Edicions 62.2005
- Raquel Lacuesta, El procés de renovació de l'arquitectura andorrana (segles XIX, XX), Revista de Catalunya, núm.209, setembre de 2005, pp 35-108.
- Diana Royo, Arquitectes catalans a Andorra, Demarcació de Barcelona, març 2009, inèdit.

Els autors d'aquest estudi són :

Enric Dilmé Bejarano. Arquitecte

Xavier Orteu Riba. Arquitecte

Col·laboradors:

David Mas. Historiador. Recerca històrica dels projectes que es troben en els arxius de Govern d'Andorra.

Daniel Pérez. Arquitecte. Fotografia i maquetació.

Els membres del Comité Nacional d'Andorra de l'ICOMOS.

Particularment: Jordi Vidal, Lluís Viu, Joan Reguant, Bernadeta Garrallà, Isabel Rogé

